

*Professor Johanna Niemi, Åbo universitet*

## Män kan (inte) våldtas

### 1 Inledning – (Straff)lag och litteratur

”Män kan inte våldtas” heter den kultroman som den finlandssvenska författaren Märta Tikkanen kom ut med år 1975. Även om boken blev mycket diskuterad och Märta Tikkanen blev en av den nordiska feminismens ikoner, hade hon fel. I dag vet vi mycket mera om sexualbrott, på grund av forskning, allmän debatt, populärkultur och litteratur. Eftersom professor Dan Frände är både en framstående straffrättsforskare och en vän av litteratur ska jag i den här artikeln hämta exempel från litteratur. Uppenbart finns det oändligt att hämta från både populärkultur och skönlitteratur när det gäller sexualbrott. Mitt urval av skönlitterär läsning styrs inte av mina forskningsintressen om våld mot kvinnor, snarare tvärtom – jag vill inte belasta mig med mina forskningsämnen på fritid. Därför är exemplen som jag använder slumpartade. Ändå hjälper litteraturen att få kött på benen, dvs. få en känsla av verklighet till det tunga ämnet, utan att vara alltför grafisk i beskrivningarna.

Artikeln är positionerad i den finska diskussionen som har fått vind under vingarna på 2000-talet. Som beskrivs i nästa avsnitt har den finska strafflagens 20 kapitel om Sexualbrott varit under upprepade reformer under 2000-talet. Även det centrala elementet av sexualbrotten – samtycke eller våld och tvång – har diskuterats i anledning av en promemoria från 2012 (JM 25/2012), dock utan att diskussionen lett till någon grundläggande reform. Det ser ut som om diskussionspartnerna har blivit Justitieministeriet å ena sidan och kvinnoorganisationerna å andra sidan.<sup>1</sup> Det centrala elementet i våldtäktsbrottet är viktigt i och för sig men också därför att det visar de grundläggande värderingarna som återspeglas till andra viktiga frågor, så som brottets kvalificering som grovt och åldersproblematiken i sexualbrotten.

Om sexualbrottsreformen år 1998/1999 betydde en slutlig övergång från en sedlighetsreglering till ett liberalt sexualitetsbegrepp, så kan den pågående diskussionen kanske ses som en förändring av sexualbrottens paradigm och som en övergång från en individualistisk syn till en förståelse där kontext och maktförhållanden spelar en roll.

---

<sup>1</sup> Om diskussionen, se Leskinen 2017.

## 2 Den finska strafflagsreformen

Den finska sexbrottslagen – kapitel 20 i strafflagen – fick sin nuvarande utformning i slutet av 1990-talet i en liberal anda.<sup>2</sup> Under de gångna 25 år har kapitlet genomgått många förändringar. Flera av dem har gjorts på grund av nya internationella konventioner. I synnerhet ledde den Europeiska konventionen mot sexuellt utnyttjande av barn<sup>3</sup> till flera reformer av regler om sexuellt utnyttjande av barn år 2011 (lag 540/2011).<sup>4</sup> Då föreskrevs bland annat brottet *besökande av en barnpornografisk föreställning* (SL 20:8c) och brottet *lockande av barn i sexuella syften* eller så kallad ”grooming” (SL 20:8b), straffskalan för sexuellt utnyttjande av barn höjdes och rekvisitet för grovt sexuellt utnyttjande av barn förändrades så att samlag med ett barn under 16 år i princip alltid betraktas som grovt (SL 20:5-6). En våldtäkt mot barn ska betraktas som grov efter reformen. Alla sexualbrott mot barn blev under allmänt åtal. Preskriptionstiderna för sexualbrott mot barn hade blivit längre redan 2006 (1161/2005).

Andra reformer efter 1998 inkluderar ett partiellt sexköpsförbud som gäller köp av en person som har varit föremål för koppleri eller offer för människohandel (743/2006).<sup>5</sup> Sexuella trakasserier har blivit kriminaliserade som *sexuellt antastande* med maximistraff på sex månader (SL 20:5a; 509/2014). Sexualbrott även mot vuxna blev under allmänt åtal år 2014, förutom det nya brottet sexuellt antastande. Ett offer för våldtäkt eller andra grova sexualbrott har en rätt till juridiskt biträde samt en stödperson.<sup>6</sup>

Alla reformer har genomförts som delreformer. Den mest grundläggande reformen än så länge gjordes år 2011 då själva grundrekvisitet för våldtäkt ändrades. Kvinnorörelsen hade redan före 1998 års reform kritiserat den lindrigaste formen av våldtäkt som rubricerades som *tvingande till samlag* (SL 20:3 upphävd 2011). Brottet gällde tvingande till samlag genom mindre grad av våld eller genom annat tvång än våld. Brottet blev känd som ”lindrig våldtäkt” i allmänt språkbruk och feministiska organisationer betonade att en våldtäkt aldrig kan vara lindrig. Tvingande till samlag avskaffades som brottsrubrik och rekvisitet fördes under våldtäktsparagrafen, dock med en lägre straffskala (495/2011). I samma reformpaket flytta-

---

<sup>2</sup> Jag har behandlat reformandan och dess konsekvenser på de enskilda reglerna år 1998 i en artikel med titeln *Naisia, miehiä vai ihmisiä* (Kvinnor, män eller människor) där jag bland annat undrade hur man kan skriva ett lagförslag i så könsneutrala termer att en läsare från en annan värld inte skulle kunna ana att det finns två slags människor, dvs. män och kvinnor, på jorden på grund av Regeringens proposition 6/1997. Eller att fenomenet sexbrott är i högsta grad bekövat: de flesta gärningsmän är män, och de flesta offren kvinnor och barn. Niemi-Kiesiläinen 1998.

<sup>3</sup> Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse ETS 201 (2007).

<sup>4</sup> RP 282/2010; Se Hirvelä 2006 och Ojala 2012.

<sup>5</sup> Se Niemi 2010. Se också evaluering av lagen: Niemi & Aaltonen 2013 och efterföljande skärpning genom lag 384/2015.

<sup>6</sup> Lag om rättegång i brottmål (1997/689) 2:1a och 2:3.

des utnyttjande av en person som är medvetlös, sjuk, rädd, eller har en funktionsnedsättning eller annars är i ett annat hjälplöst tillstånd under våldtäkt. Rekviritet hade tidigare varit under en särskild brottsrubrik, sexuellt utnyttjande, med en lägre straffskala.<sup>7</sup>

Det centrala elementet i våldtäkt, samtycke eller tvång, har diskuterats under 2010-talet. Det finns dock andra grundläggande frågor som också borde diskuteras. Till sådana grundläggande frågor kan räknas våldtäktsbrottets kroppslighet. Sexualbrotten är i högsta grad kroppsliga brott. Det är dock så att lagstiftningen prioriterar vissa former av kroppslighet, i synnerhet det heterosexuella samlaget. Också rekvirit som kvalificerar brotten som grova tar som utgångspunkt våld mot kroppen. De här frågorna har man undvikit att diskutera. Även frågan om åldersgränserna och uppsåt i hänsyn till dem har man förbisett i diskussionen. Uppsåt om åldern har fått ny aktualitet i och med trafficking-bestämmelserna, där element av trafficking är olika när det gäller barn under 18 år. De här är stora frågor och jag inbillar mig inte att jag skulle kunna lösa dem på något sett. Meningen är att väcka en diskussion som jag anser som ytterst aktuell och viktig. Även om riksdagens lagutskott anser att reformbehovet nu har tillfredsställts,<sup>8</sup> tror jag att diskussionen kommer att fortsätta och eventuellt leda till ytterligare reformer.

### 3 Våld eller samtycke

Den grundläggande frågan om sexualbrott är huruvida det centrala elementet i brottet våldtäkt ska formuleras som utövande av våld och tvång eller som bristande samtycke. Diskussionen om denna fråga sattes i gång med en promemoria som lagberedningen vid Justitieministeriet hade förberett år 2012. Efter en lång diskussion föreslogs i promemorian ingen förändring. Kvinnoorganisationerna däremot har tagit en bestämd ståndpunkt: Ingen ska utsättas för samlag eller likvärdig sexuell handling utan samtycke.<sup>9</sup>

Den internationella diskussionen som fick sin utgångspunkt med Europadomstolens avgörande i M.C. mot Bulgarien 2003 har fått ny eld i och med Istanbulkonventionen,<sup>10</sup> som tydligt utgår från samtyckeskonstruktionen (art 36). Finland has tillträtt konventionen 2015.<sup>11</sup>

---

<sup>7</sup> Strafflagen (SL) 20:5.2; flyttad till SL 20:1. (509/2014).

<sup>8</sup> LaUB 4/2014 rd.

<sup>9</sup> Detta framkommer i sammanfattningen (Justitieministeriet 54/2012) av utlåtanden som olika organisationer gett till Justitieministeriet med anledning av promemorian 25/2012. Även Grundlagsutskottet gjorde en rekommendation åt det hållet (GrUU 6/2014 rd) med en hänvisning till internationella konventionerna och det uttalande som CEDAW-kommitteen (2014) har gett om den finska formuleringen av våldtäktsrekvisitet.

<sup>10</sup> Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence CETS 210 (2011), "Istanbul Convention". M.C. v. Bulgarien 2003.

<sup>11</sup> I Sverige har man fört en omfattande debatt bland forskarna om samtyckesproblematiken. Se Andersson 2004; Leijonhufvud 2008; Asp 2010; Lernestedt 2003.

Den principiella ståndpunkten att ingen ska utsättas för en sexuell handling utan giltigt samtycke är viktig. Om inte vi i de Nordiska länderna kan stå bakom denna ståndpunkt, vad kan vi vänta av andra? Den vanligaste invändningen är praktisk: Det påstås att det är svårt att bevisa bristande samtycke och att samtyckesbevisning lätt leder till att offrets beteende blir föremål för bevisning.<sup>12</sup> Ett exempel på den klassiska ord-mot-ord-situationen ger spetsjuristen och Harvard-professorn Alan Derschowitz i sin bok "The Advocate's Devil" (1994). Boken är en roman men jag skulle inte vara överraskad om den även används som lärobok. Den klassiska scenen går till på det viset att en ung man, en idrottsstjärna, och en ung kvinna möts i en bar eller ett disco, går tillsammans till den andras lägenhet, avsikten är att ha sex, allt går bra, men i sista stund händer någonting som får kvinnan att vilja backa ur. Händelseförloppet avslöjas stegvis under rättegången som följer.

Det är sant att bristande samtycke är svårt att bevisa i en situation som denna. Även om man hade våldskonstruktionen (vilket man inte har i USA), skulle det vara svårt att bevisa våld i en situation som denna, där mannen uppenbarligen har använt något slags våld, även om i mild grad. I verkligheten förekommer händelser som denna, men de är inte de vanligaste. Fallet Assange torde vara ett ganska renodlat ord-mot-ord-fall även om vi inte känner till detaljerna. Det förekommer situationer av typen ord-mot-ord, men ofta finns det också annan bevisning, i synnerhet om offret går till läkaren eller polisen snabbt gör en brottsplatsundersökning (vilket inte alltid sker även om polis får larm).<sup>13</sup> Det är oroande om diskussionen om sexualbrott kretsar runt en särskild typ av situationer när variationerna i verkligheten är stora.<sup>14</sup>

Dessutom framstår mytologin runt samtycke som gammaldags. Justitieministeriets promemoria diskuterar i längden hur svårt det är att veta om det finns ett samtycke eller ej.<sup>15</sup> I Regeringens proposition upprepas denna diskussion inte men vissa kvarlevor finns:

Med samtyckets bevisrättsliga betydelse sammanhänger också det faktum att parternas samtycke till umgänget inte alltid uttryckligen utreds i sådana situationer som leder till sexuellt umgänge. I dessa situationer uttrycks samtycket inte heller alltid bokstavligen. Detta gäller även situationer där umgänget sker frivilligt och i enlighet med båda parternas fria vilja. Det kan därmed anses främmande för det normala livet att basera lagstiftningen på ett uttryckligt samtycke.

Det finns en besynnerlig syn på sexuellt umgänge i den här beskrivningen. Utan tvekan finns det situationer där två människor fattar ett snabbt beslut att de vill ha sex och verkställer beslutet lika snabbt. Då torde det ändå vara ganska klart från omständigheterna att båda vill ha sex. Men detta är inte alls den enda situationen. Ofta är det så att samtycket framgår från beteende i en längre relation eller annat ömsesidigt umgänge. Samtycket behöver inte vara uttryckligt i ord för att det kan

<sup>12</sup> T.ex. RP 216/2013 s. 37–38.

<sup>13</sup> Om praxis, se Ylikulju 2017.

<sup>14</sup> Om myter kring och typer av våldtäkt, se Kainulainen 2017.

<sup>15</sup> Justitieministeriet 25/2012 s. 59–67.

utvärderas i juridisk mening. (Presumerade) svårigheter i att tolka samtycke torde även vara en generationsfråga. När jag undervisar unga studenter, tycker de manliga studenterna att det är ganska lätt att förstå och ta reda på om det finns ett samtycke eller ej. Om man tvekar kan man alltid fråga. Tittar man på framgångsserien "Bron" får man exempel på ganska "rakt på sak"-sätt att fråga.

Problematiken är något annorlunda i fall där offret inte kan ge samtycke. Med våldskonstruktionen behöver vi nödvändigtvis en annan brottsbeskrivning för sådana fall. Den finska lagen är ganska bra på den punkten: Sexuellt utnyttjande av en person, som är medvetlös, sjuk, rädd, eller har en funktionsnedsättning eller är annars i ett hjälplöst tillstånd, var tidigare ett skilt brott och flyttades under våldtäkt år 2011.<sup>16</sup> Med den paragrafen har man kunnat behandla situationer som i Sverige har orsakat flera rättsfall, som blev kända under orsaksnamn (t.ex. Stureplan, Tumba, Södertälje), och orsakade enorm mediadiskussion. Problematiken i dessa fall har varit, med varierande detaljer, att en full ung kvinna har följt med en liten grupp män och blivit sexuellt utnyttjad av flera. Man har inte behövt använda våld eftersom gärningsmännen var flera. Eftersom kvinnan inte har varit helt borta (endast berusad), har fallet fallit mellan olika paragrafer i brottsbalken. Den öppna situationsbeskrivningen i den finska lagen ger en möjlighet att tillämpas i denna typ av fall. Har man bristande samtycke som baskonstruktion för våldtäkt måste man diskutera huruvida det fanns samtycke.

Ett exempel som kan vara värt att pröva med de olika konstruktionerna av våldtäkt finns i Pekka Sauris halvfiktiva bok "Parempaa kuin seksi" (Bättre än sex, 2014).<sup>17</sup> Sauri ledde ett populärt nattprogram i närradion på 1990-talet med musik och telefonsamtal från lyssnare. En kvinna berättar en historia om hur hon blev våldtagen efter en kväll på krog. Våldtäkten sker på en parkeringsplats dit mannen har följt kvinnan från krogen. Kvinnan var full, hade dåligt samvete för att ha varit på krog i stället för hemma hos sina barn och för att ha dansat med flera män under kvällen. Dessutom var hon rädd för att anmäla eftersom hon då skulle kunna förlora vårdnaden av barn. Hon hade inte gått till läkare även om hon hade fått fruktansvärda skador i underlivet. Hon ringer in till radioprogrammet och berättar om händelsen.

Alla historierna här har gemensamma drag. Man och kvinna träffas på krog, det finns inte tydlig bevisning om våld, inte heller har det varit särskilt mycket våld.<sup>18</sup> Oavsett konstruktionen våld/samtycke/tvingande-omständigheter måste den som bedömer situationen ta hänsyn till situationen och kontexten. Det är brottsplatsen, parternas beteende, berusning, krafter, händelseförloppet och deras berättelser som måste tas hänsyn till och tolkas.

<sup>16</sup> Det är värt att notera att den finska paragrafen fick sin utformning före frågan om tvingande omständigheter där man inte kan ge ett giltigt samtycke blev föremål för den internationella diskussionen med Rwandatribunalens Akayesu-dom (1998) och Jugoslavientribunalens dom i fallet Kunarac, Kovac & Vukovic ("Foca" 2001).

<sup>17</sup> Boken är en halvfiktiv memoar från den gröna politiska rörelsen i Finland. Ordet sex i titeln hänvisar inte till den refererade historien, egentligen inte till sex överhuvudtaget.

<sup>18</sup> Se Kainulainen 2004, s 92.

Även om jag anser att samtyckesrekvisitet bäst skulle motsvara den uppfattning som vi har om sexualitet av idag, anser jag att även andra konstruktioner kan tolkas vettigt. Som redan antytts, anser jag att den finska ”tvingande omständigheter”-klausulen är ganska bra.<sup>19</sup> Den innehåller dock ett underligt och arkaiskt drag. Nämligen, förutom att offret förutsätts att vara i hjälplöst tillstånd, måste hen även vara utan förmåga att försvara sig eller att utforma eller uttrycka sin vilja (SL 20:1.2). Kravet på att offret ska försvara sig har sitt ursprung i det gamla rättsläget då man krävde att offret ska ha försvarat sig med alla tillgängliga medel och dessutom ska kunna bevisa detta med rivna kläder eller fysiska skador. Sådana krav ställda på offret hör inte hemma i ett modernt rättssystem. Kravet innebär att det finns en risk att ganska grova situationer faller mellan våldtäkt genom våld och våldtäkt av en hjälplös person. Dessutom kan ett krav på att försvara sig innebära en risk för offret eftersom ett försök att kämpa emot en våldsamt våldtäktsman kan framkalla mer våld. Det enda råd som man bör ge är att springa bort om det är möjligt. Men framför allt är det fel budskap att man ska vara totalt inkapabel att handla i en hjälplös situation för att få rättsligt skydd.

## 4 Våldtäkt och kroppslighet

### 4.1 *Män kan våldtas*

På grund av forskning vet vi idag att även män kan våldtas. Till exempel statistiken för år 2014 visar att tre procent av våldtäkter begås mot manliga offer, både pojkar och vuxna män.<sup>20</sup> Att offret är en man betyder inte att gärningsmannen är en kvinna, som Tikkanen uppenbarligen inbillade sig. Det kan vara en kvinna och Lisbeth Sallanders behandling av advokaten Bjurman i Stieg Larssons ”Män som hatar kvinnor” är grymt, våldsamt och har en sexuell innebörd när hon (okunnigt) tatuerar på hans bröst: ”Jag är en våldtäktsman och ett jävla svin”. Gärningen skulle dock bli dömd som en grov misshandel. Helena Jokila ger i sin avhandling om konstruktion av sexualbrott och bevisning (2010) ett exempel där sexlekar inom en grupp av fyra människor av båda könen hade vänt till utövning av våld på en manlig deltagare. Enligt Honkatukia är manliga offer för sexualbrott en grupp som ytterst svårligen kan berätta om sitt offerskap.<sup>21</sup>

---

<sup>19</sup> Mera om detta i del 7 av artikeln.

<sup>20</sup> Enligt StatFinn, Finlands offentliga statistik, i 31 av anmälda 901 våldtäkter var offret en man. [http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin\\_oik\\_rpk/045\\_rpk\\_tau\\_105.px/?rxid=7f20205c-fe50-47d6-9b3a-5370885ccdc2](http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_oik_rpk/045_rpk_tau_105.px/?rxid=7f20205c-fe50-47d6-9b3a-5370885ccdc2)

<sup>21</sup> Honkatukia 2011, s. 210.

## 4.2 Våldtäkt och kroppen

Även om våldtäktsrekvisitet idag omfattar både män och kvinnor som offer och som gärningspersoner, är själva handlingen dock konstruerad från en heterosexuell ram. Både Ulrika Andersson (2004) och Linnea Wegerstad (2015) har analyserat det sexuella elementet i sexbrotten. I Wegerstads analys framkommer att kroppslig beröring är centralt för hur sexualitet konstrueras.

Definitionen av våldtäkt som det mest centrala sexualbrott innehåller alltid ett element av sexualitet. Detta element är oftast definierad runt begreppet samlag. Samlag betyder inte nödvändigtvis heterosexuellt samlag utan, som i den finska lagen, olika typer av penetration av en annan persons kropp kan utgöra ett samlag (SL 20:10.1).<sup>22</sup> Man kan dock undra om denna fokusering runt samlag innehåller en heterosexuell konstruktion och orientering inom sexualbrotten. Det finns gärningsätt som inte innebär en penetration av en annan människas kropp men som har en sexuell innebörd och även kan vara våldsamma. Som Ålands lagting har konstaterat i sin motion (2010–2011), som är ett av de mest träffande diskussionsinläggen om sexbrott i Finland: ”uppfinnighet på området är stort”.

Vi vet att Lisbeth Salander aldrig blir dömd för sina brott och att Larsson lyckas med att övertyga oss att hennes gärningar är berättigade men vi kan fråga var gränsen går mellan våldtäkt och (grov) misshandel. I princip, ytterligare våld som inte har en ”direkt anknytning till våldtäkten” eller som har varit av allvarligare art än det som behövs för våldtäkten ska bedömas som (grov) misshandel.<sup>23</sup> Straffskalan för grov misshandel är tillräcklig för att utmäta straff i fallet men det är möjligt att fundera om det finns ett inslag i våldtäktsrubriceringen som misshandelsbrottet inte träffar.

Ett exempel som passar ännu bättre hit ger Knut Faldbakken i sin bok ”Nattefrost” (2006). I en djupt störande episod utsätts en ung pojke till föremål för onanerande av en relativt stor grupp av pojkar. Ingen penetration sker, inte heller kroppslig kontakt. Boken beskriver vilka allvarliga konsekvenser händelsen har för offret. Gärningen förs förstås aldrig till domstol men vi kan undra under vilken straffbestämmelse den skulle kunna ingå. Det är klart att sexuellt antastande med ett straffmaximum på sex månader fängelse inte verkar tillräcklig.

Även det nya brottet sexuellt antastande betonar den kroppsliga beröringens centralitet för sexualbrott. I motsats till den svenska motsvarigheten sexuellt ofredande, som i princip kan utövas också verbalt, kräver det finska brottet sexuellt antastande beröring av kroppen.

Ett exempel som belyser problematiken här är Lisbeth Slanders erfarenhet i tidiga tonåren när hon är inskriven på ungdomspsykiatriska sjukhuset och ligger naken och bunden alla nätter under psykiaterns blick. Det tycks vara klart att sexuellt antastande inte täcker klandervärldheten i agerandet. Detta är ett exempel där

---

<sup>22</sup> SL 20:10.1, efter reformen 2014 (509/2014): Med *samlag* avses i denna lag inträngande med könsorgan i en annans kropp eller sexuellt inträngande i en annans könsorgan eller anus eller tagande av en annans könsorgan i sin kropp.

<sup>23</sup> RP 216/2013 s. 7.

rekvisitet sexuellt utnyttjande av barn uppfylls utan fysisk beröring. I ett vidare perspektiv kan vi fråga om fokusering på samlag är nödvändig och om den innebär en heterosexuell värdering.

## 5 Våld kvalificerar våldtäkt som grov

Den helhetsreform av strafflagen som har pågått i Finland i över trettio år<sup>24</sup> har betytt bland annat att de element som kvalificerar brotten som grova har standardiserats. Även kvalificerande rekvisit för våldtäkt följer samma mönster som för andra centrala brott i strafflagen.

I enlighet med den allmänna linjen i strafflagsreformen, är det centrala rekvisitet, som kvalificerar brottet våldtäkt som grov, hur mycket våld som har använts.<sup>25</sup> Även kvalifikationsgrunderna kretsar kring kroppslighet. Det nämns i lagen livsfarligt våld, skjutvapen och kniv som kvalificerande element (SL 20:2.1 punkt 5). Våldets allvarlighet betonas även i kvalificeringsgrunden 'brottet begås på ett synnerligen rått, grymt eller förnedrande sätt' (punkt 3). Grunderna livshotande fara, allvarlig sjukdom, svår kroppsskada (p. 1) och synnerligen kännbart fysiskt lidande (punkt 2) understryker ytterligare kroppslig skada och lidande. Också den enda kvalificeringsgrunden, som inte finns hos andra vanliga brott såsom misshandel, dvs. flera gärningsmän kan hänvisas till graden av våld.

Det är iögonfallande hur litet uppmärksamhet som fästs vid psykiskt lidande. Det psykiska lidandet nämns explicit i punkt 2. Även det råa, grymma eller förnedrande gärningssättet (punkt 3) kan uppfyllas med annan typ av förnedring än utövande av fysiskt våld. Men de omständigheter som mest utsätter ett offer för psykiskt lidande, så som ung ålder, annan sårbarhet, beroende av gärningsmannen, även incest, är frånvarande. Enligt Regeringens proposition kan ordet "grymt" innebära t.ex. att våld riktas mot en försvarslös person. Alltså, offrets sårbarhet har reducerats till en aspekt av gärningsmannens sätt att agera. Vi vet att ett nära förhållande och förtroende kan medverka till särskilt stort lidande hos offret (t.ex. Näre 2001) men det finns inte med i lagtexten och diskuteras inte heller i förarbetena. Det är nödvändigt att straffrätten fokuserar på gärningsmannen, det är ju hans ansvar som ska bedömas. Men detta kräver ingalunda att gärningsbeskrivningarna inte skulle kunna innehålla också offrets lidande, sårbarheter och upplevelse av kränkning.

En följd av våldtäkt och sexuellt utnyttjande, som kan förorsaka stort psykiskt lidande och även fysiskt sådant men som inte nämns i diskussioner om sexualbrott, är graviditet. J.M. Coetzee har beskrivit smärtan och konsekvenser av en graviditet som föranleddes av en (grupp)våldtäkt i sin bok "Skam" från offrets fars synvinkel. Mera ambivalenta känslor väcker Pedro Almodovars film "Tala med henne" (Habla

<sup>24</sup> Ett betänkande om reformens allmänna principer utkom år 1976. Reformarbetet har lett till att i princip alla delar av strafflagen har skrivits på nytt under perioden 1980–2010.

<sup>25</sup> Vera Hammarström har i sin gradu (2011) vid Helsingfors universitet analyserat rekvisit som kvalificerar en våldtäkt som grov.

con elle, 2002) som från och med filmens rubrik ger en idealiserande bild av sexuellt utnyttjande av en medvetlös kvinna som leder till graviditet. I filmen räddar graviditeten kvinnan men mannen uteblir från hennes nya liv. Den juridiska frågan kvarstår: Är graviditet vid tolkningen av strafflagens 20 kapitelns andra paragraf en allvarlig sjukdom eller synnerligen kännbart psykiskt lidande? I en kontext där kroppslighet annars görs så central, är det konstigt att den allra viktigaste kroppsliga händelsen i kvinnans liv bara bortses från.

## 6 Åldern och uppsåt

Toni Morrison beskriver i sin bok ”Sula” (1974) hur två unga flickor promenerar längs en gata där män i olika åldrar hänger framför butikerna (s.71–72).

”Varje förbipasserande fotgängare eller bil fäste deras uppmärksamhet liksom all annan förändring i omgivningen och allt kommenterades. Uppmärksamheten gällde i all synnerhet kvinnor ...

Lammkött. Alla hade ordet på läpparna. En av dem, en av de unga, uttalade det. Med låg röst, men fullt tydligt. Det rådde inget tvivel om att det var menat som en komplimang.”

Det måste finnas en åldersgräns som föranleder särskilt skydd mot sexuellt utnyttjande oavsett barnets samtycke och samverkan. Den åldersgränsen varierar även i de europeiska länderna ganska mycket men den är alltid lägre än 18, som är den numera gängse definitionen av barndom.<sup>26</sup> En typisk åldersgräns är 15 år, men det förekommer också 14, 16 och 17 år. I Finland är åldersgränsen 16 – något högt om man jämför med Bulgarien i fallet M.C. mot Bulgarien där åldersgränsen var 14. Den finska åldersgränsen balanseras i och med att ömsesidiga sexuella förbindelser mellan unga är undantagna från brottsbestämmelsen. Detta är uttryckt i SL 20:7 (540/2011) något komplicerat: Handlingen är inte ett brott ”om den inte kränker den sexuella självbestämmanderätten för den som utsattes för handlingen och det inte råder någon stor skillnad i ålder samt själslig och kroppslig mognad mellan parterna.”

Jag har svårt att förhålla mig till åldersdefinitionen. Vilken åldersgräns som helst tycks ha sina problem. Har man gränsen för högt, har ungdomarna sexuella relationer ändå. Även om gränsen inte syftar till att kriminalisera ungdomarnas ömsesidiga förhållanden, finns det en risk att kontrollen riktas mot dem.<sup>27</sup> Då kan gränsen förlora sin legitimitet. Dessutom behöver man då undantag från en tydlig åldersgräns vilket gör gränsen svårare att kommunicera. Sätter man gränsen för lågt, hjälper den inte att skydda sårbara ungdomar. Saken blir inte lättare när man har sett

<sup>26</sup> Åldersdefinitionen för barn har fått genomslag med Barnkonventionen, dvs. UN Convention on the Rights of the Child 1989 som har vunnit mera ratifikationer än kanske någon annan internationell konvention någonsin.

<sup>27</sup> Till min förvåning hittade jag några sådana brottsanmälningar i studien om ersättning till personer som har blivit oskyldigt anhållna. De Godzinsky & Niemi 2008.

hur olika ungdomarna är i sin utveckling under tonåren. Logiken skulle tala för 15-års gräns som i Sverige: Vid den åldern blir man ansvarig för brott och det skulle vara logiskt att ha samma gräns som understryker sexuellt ansvar.

En ännu viktigare sak än åldersgränsen i sig är frågan om uppsåt när det gäller åldern.<sup>28</sup> Frågan om uppsåt har fått ny aktualitet i och med människohandelsbrottet. Brottet människohandel har ett annat, lättat rekvisit när offret är under 18 år gammal: Det räcker att barnet har utförts eller rekryterats (handling) i syfte att utnyttja hen sexuellt eller i annat otillbörligt ändamål, men det krävs inte att våld eller svek har använts, vilket är en del av brottsbeskrivningen när det gäller vuxna. I de första människohandelsfallen från finska HD har offrets ålder varit avgörande för att gärningsmannen och gärningskvinnan har blivit dömda för människohandel (HD:2014:80 och HD:2015:89). I de här fallen har man inte fäst större uppmärksamhet vid uppsåt gällande åldern, som har varit känt för parterna. Annat var det i fallet HD:2014:54 om sexuellt utnyttjande av barn, där offret var just under 16 år. HD har skrivit domen försiktigt och konstaterar att om svaranden med avsikt avstår från att få veta den andra partens ålder, kan svaranden inte åberopa bristande uppsåt. Men i just det här fallet där den andra parten såg äldre ut än en annan flicka som var redan 16 år gammal hade svaranden inget uppsåt. Man skulle kunna kritisera avgörandet på grund av att sällskapet hade diskuterat varandras ålder kvällen före samlaget men svaranden hade avstått från att fråga den andra partens ålder. Det skulle kunna ses som just en situation där svaranden medvetet undviker att få vetskap om den andra partens ålder.

Det finns goda skäl att argumentera för en skyddsålder med strängt ansvar, dvs. att straffrättsligt ansvar kan följa oavsett om svaranden visste den andra partens ålder eller ej. Som Toni Morrisons exempel påvisar, är många män väl medvetna om skyddsåldern och även flickornas ålder. Åldern är oftast relativt enkel att kolla – de flesta har nog ett leg med sig. (Det finns dock ungdomar som har ett falskt leg men det är ändå relativt sällsynt.) Känner man varandra lite längre före sex än i fallet HD:2014:54, där man hade träffats samma kväll, är det naturligt att åldern kommer till kännedom. Det viktigaste är dock att ett effektivt skydd för sårbara ungdomar kan endast nås om skyddet inte beror sådana subjektiva faktorer som hur gammal man ser ut i någon annans ögon. Därför är det så att desto lägre åldersgränsen är, desto strängare borde dess tillämpning vara.

## 7 Makt och sex

Det finns en gräns för hur länge man kan diskutera sexbrott utan att beröra frågan om makt. Att använda våld innebär att man utövar makt över en annan människa,

---

<sup>28</sup> Det är en fråga som man knappast har diskuterat i Finland efter 1998 års reform. Intressant nog, i sammanfatningen av utlåtandena 2012, finns en rubrik "Uppsåt när det gäller åldern" och under rubriken finns det endast ett kort stycke som berättar att jag har fäst uppmärksamhet vid frågan. Jag undrar varför den äran!

det sker också i sexbrott. Makt behöver inte vara våldsamt, som vi ser i sexbrott mot barn. Det finns också strukturellt våld som kan vara organiserat i hierarkiska organisationsformer. Den liberala straffrättsideologin är inte särskilt väl utrustad för att behandla strukturellt våld. Nästan makabert är att denna fråga kom upp i Rwanda- och Jugoslavientribunalerna när de behandlade systematiska sexbrott i inbördeskrigen. Den uppmärksamhet som riktas i dag mot våld mot kvinnor, inklusive sexbrott, i internationell rätt<sup>29</sup> hade knappast börjat när tribunalerna började sin verksamhet. Internationella regler om behandling av civilbefolkningen förbjöd nog våldtäkter, tvångsprostitution och annan osedlig behandling<sup>30</sup> men det fanns ingen definition av våldtäkt i internationell rätt. Rwanda- och Jugoslavientribunalerna kom till den slutsatsen att tillfångatagna kvinnor som var offer för våldtäkter, sexuellt utnyttjande och tvånghavandeskap var i ett sådant läge att det inte var meningsfullt att operera med samtycke eller fysiskt våld utan att der var omständigheterna i övrigt som var tvingande.<sup>31</sup>

Det finns skönlitterära verk som beskriver sexuellt utnyttjande i Bosnien, i synnerhet Slavenka Darakulics "Som om jag inte vore där" (1999). Även i Finland utkom Tiina Pihlajamäkis "Siitä ei voi kertoa" (Det kan man inte berätta om; 2003). Den nya finska litteraturen med Sofi Oksanen och Katja Ketu analyserar också sexuell maktutövning och våld i extrema förhållanden.

Det är inte bara krigsförhållanden där frågor om maktutövning är uppenbara. I litteraturen har Gabriel Garcia Marquez redan på 1970-talet beskrivit hur obegränsad makt kan leda till hänsynslöst sexuellt utnyttjande av kvinnor. Boken är i princip en oläsbar medvetandeström från en fiktiv diktators synvinkel för vilket författaren har hämtat flera exempel från diktaturer i Latinamerika. Den andra latinamerikanska Nobelpristagaren, Mario Vargas Llosa, har fortsatt på samma spår med en berättelse som också kontextualiseras i en diktatur i Latinamerika.

Dessa exempel kan förbigås som extrema. Men de gör det uppenbart att sexualbrott måste analyseras i kontexten av makt. Oavsett om vi har konstruktionen samtycke eller våld och tvång, måste den tolkas i en kontext som tar hänsyn till makt. Till exempel det finska rekvisitet "rädsla och hjälplöst tillstånd" kräver en kontextuell tolkning. Likväl finns det rekvisit som beskriver situationer av maktutövning, till exempel i en institution eller i en auktoritetsposition.<sup>32</sup> Åldern som sådan ger makt som också tagits hänsyn till i sexuellt utnyttjande av barn.<sup>33</sup>

<sup>29</sup> Se till exempel Eriksson 2011; Edwards 2013.

<sup>30</sup> Röda korsets Geneve-protokoll och i synnerhet deras tilläggsprotokoll I art 76 och tilläggsprotokoll II art 75 från 1977. Se närmare Eriksson 2011 s. 396.

<sup>31</sup> Eriksson 2011 s. 413 ss. Rwandatribunalens Akayesu-dom (1998) och Jugoslavientribunalens dom i fallet Kunarac, Kovac & Vukovic-tuomioissa ("Foca" 2001).

<sup>32</sup> SL 20:5. Wegerstad (2015) visar hur frågor om könsrelaterad makt var aktuella i den svenska diskussionen om sexualbrott vid mitten av 2000-talet men numera har hamnat i skymundan.

<sup>33</sup> Se också grovhetsbedömningen i Helsingfors Hovrätt 11.11.2016; grooming och sexuellt utnyttjande av barn.

Det finns verk som den redan hänvisade filmen av Almodovar eller Riikka Pulkkinens roman ”Gränsen” (2013) som ger anledning att fundera hur maktförhållandena fungerar på individnivå. Pulkkinen till exempel låter läraren, som inleder ett sexuellt förhållande med en elev, glida undan kanske litet för lätt. Boken ger anledning till analyser, både juridiska och etiska, och i analysen är det viktigt att diskutera frågor om maktutövande. I den finska diskussionen om sexualbrott har strukturella frågor och frågor om makt varit frånvarande alltför länge. Kanske skönlitteratur kan ändra detta?

## Referenser

### Skönlitterära verk

- Dershowitz Alan*: The advocate’s devil. Warner Books, New York 1994.  
*Drakulic Slavenka*: Som om jag inte vore där. Norstedts, Stockholm 1999.  
*Faldbakken Knut*: Nattefrost. Gyldendal, Oslo 2006.  
*Garcia Marquez Gabriel*: El otoño del patriarca. Plaza & Janes, Barcelona 1975/ Patriarkens höst. Tiden, Stockholm 1976.  
*Kettu, Katja*: Yöperhonen. WSOY, Helsinki 2015.  
*Larsson, Stieg*: Män som hatar kvinnor. Nordstedts, Stockholm 2005.  
*Morrison, Toni*: Sula. Trevi, Stockholm 1973/1974.  
*Oksanen, Sofi*: Puhdistus, WSOY, Helsinki 2008/ Utrensning. Bonnier, Stockholm 2010.  
*Pihlajamäki Tiina*: Siitä ei voi kertoa. Ateena kustannus, Jyväskylä 2003.  
*Pulkkinen Riikka*: Raja. Gummerrus, Helsingfors 2007/ Gränsen. Norstedts, Stockholm 2013.  
*Sauri Pekka*: Parempaa kuin seksi. Kaiku Books, Borgå 2014.  
*Tikkanen Märta*: Män kan inte våldtas. Söderström, Helsingfors 1975.  
*Vargas Llosa Mario*: La fiesta del chivo. Alguara, Madrid 2000/ Bockfesten. Norstedt, Stockholm 2000.

### Juridiska källor

- Niemi, Johanna – Aaltonen, Jussi*: Abuse of a victim of sex trade, Evaluation of the Finnish sex purchase ban. Justitieministeriet. Selvityksiä ja ohjeita 13/2014. Helsinki 2014. [http://ec.europa.eu/anti-trafficking/publications/abuse-victim-sex-trade\\_en](http://ec.europa.eu/anti-trafficking/publications/abuse-victim-sex-trade_en)  
*Amnesty International*: Case Closed Rape and human rights in the Nordic countries. Amnesty International 2010.  
*Andersson, Ulrika*: Hans (ord) eller hennes? : en könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp. Lunds universitet, Lund 2004.  
*Anttila Inkeri*: Två reformer av lagstiftningen om sexualbrott. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 81(1994):1 s. 15–24.  
*Asp, Petter*: Sex och samtycke. Iustus, Uppsala 2010.  
*Brownmiller Susan*: Against Our Will: Men, Woman, and Rape. Secker & Warburg, London 1975.

- Council of Europe*: Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series No. 210. Istanbul 2011.
- Edwards, Alice*: Violence against Women under International Human Rights Law. Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Eriksson Maria*: Defining Rape: Emerging Obligations for States under International Law? Örebro Studies in Law 2. Örebro Universitet 2010.
- De Godzinsky, Virve-Maria – Niemi, Johanna*: Vapauden hinta: rikosprosessuaalinen vapaudenriisto ja sen korvaaminen. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 240. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2008.
- CEDAW/C/FIN/CO/7*: Kommittén för avskaffande av diskriminering av kvinnor: Slutsatser om Finlands sjunde periodiska rapport. 28.2.2014.
- GrUU 6/2014 rd – RP 216/2013 rd.*: Grundlagsutskottets utlåtande 6/2014 rd. Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring av 20 kap. i strafflagen.
- Hirvelä, Päivi*: Rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. Talentum Media, Helsinki 2006.
- Honkatukia, Päivi*: Heikoimpien asialla? Rikosten uhrien parissa työskentelevien näkemyksiä haavoittuvuudesta. Oikeus 2011(40):2 s. 199–217.
- Honkatukia, Päivi – Niemi-Kiesiläinen, Johanna – Näre, Sari*: Johdanto, i Lähentelyistä raiskauksiin. Tyttöjen kokemuksia häirinnästä ja seksuaalisesta väkivallasta. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura 13/2000, s. 5–12. Helsinki 2000.
- JM 25/2012: Justitieministeriet*: Raiskausrikosten lainsäädännölliset muutostarpeet, Arviomuistio. Selvityksiä ja ohjeita 25/2012. Helsinki 2012.
- JM 54/2012: Justitieministeriet*: Raiskausrikosten lainsäädännölliset muutostarpeet, Lausuntotiivistelmä: Mietintöjä ja lausuntoja 54/2012. Helsinki 2012.
- Kainulainen, Heini*: Raiskattu? Tutkimus raiskausten käsittelemisestä rikosprosessissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 212. Tilastokeskus. Oikeus 2004:16. Helsinki 2004.
- Kainulainen, Heini*: Raiskaus – myyttejä ja todellisuutta, i *Johanna Niemi – Heini Kainulainen – Päivi Honkatukia* (toim.): Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma, s. 214–31. Vastapaino, Tampere 2017.
- LaUB 4/2014 rd – RP 216/2013 rd.*: Lagutskottets betänkande 4/2014 rd. Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring av 20 kap. i strafflagen.
- Leijonhufvud, Madeleine*: Samtyckesutredningen: lagskydd för den sexuella integriteten. Thomson, Stockholm 2008.
- Lernestedt, Claes*: Kriminalisering: problem och principer. Iustus, Uppsala 2003.
- Niemi, Johanna*: What we talk about when we talk about buying sex. Violence against Women 16(2010):2 s. 159–172.
- Leskinen, Minni*: Raiskaus 2010-luvulla, i *Johanna Niemi – Heini Kainulainen – Päivi Honkatukia* (toim.): Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma, s. 194–213. Vastapaino, Tampere 2017.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna*: Seksuaalirikosten muutokset ja sukupuolittunut subjekti, i Nyykajan muuttuva oikeus. Justus ry 10 vuotta. Forum Iuris 2001 s. 113–140.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna*: The Reform of Sex Crime Law and the Gender Neutral Subject, i *Svensson, Eva-Maria – Pylkkänen, Anu – Niemi-Kiesiläinen, Johanna* (eds): Nordic Equality at a Crossroads. Nordic Feminist Legal Studies Coping with Difference, s. 167–194. Ashgate, Burlington 2004.

*Niemi-Kiesiläinen Johanna*: Naisia, miehiä vai henkilöitä: Seksuaalirikokset ja sukupuoli. Oikeus 2/1998 s. 4–19.

*Niemi-Kiesiläinen, Johanna*: Mitä seksuaalirikoslilla halutaan suojella?, i *Niemi-Kiesiläinen, Johanna – Honkatukia, Päivi – Näre, Sari*: Lähentelyistä raiskauksiin. Julkaisuja / Nuorisotutkimusseura 13. Nuorisotutkimusverkosto 2000, s. 137–168. Helsinki 2000.

*Näre, Sari*: Nuorten tyttöjen kohtaama seksuaalinen väkivalta ja loukattu luottamus tunneta- loudessa, i *Niemi-Kiesiläinen, Johanna – Honkatukia, Päivi – Näre, Sari*: Lähentelyistä rais- kauksiin. Julkaisuja / Nuorisotutkimusseura 13. Nuorisotutkimusverkosto 2000, s. 77–135. Helsinki 2000.

*Öjala, Timo*: Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset. Edita, Helsinki 2012.

*RP 216/2013 rd.*: Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring av 20 kap. i strafflagen.

*RP 282/2010 rd.*: Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om godkännande av Europarådets konvention om skydd för barn mot sexuell exploatering och sexuella över- grepp och till lagar som har samband med den.

*Ylikulju, Mia*, Raiskauksen toteennäyttäminen rikosprosessissa, i *Johanna Niemi – Heini Kai- nulainen – Päivi Honkatukia* (toim.): Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma, s. 232–49.

*Wegerstad, Linnea*: Skyddsvärda intressen & straffvärda kränkningar: om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande. Lunds universitet 2015.

*Ålands Lagting*: Hemställningsmotion nr 11/2010–2011.